

পাঠ নং ১১
আদিম মানুহৰ অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ আৰু স্থায়ী বসবাস
(নৱপ্ৰস্তুৰ যুগ)



মূল অৰ্থতা :

- অতীতত কৃষি কৰ্মৰ উদ্ভাৱন আৰু ইয়াৰ বিকাশৰ ধাৰা সম্পৰ্কে জ্ঞান লাভ কৰা।
- আদিম মানুহৰ স্থায়ী বাসস্থান সম্পৰ্কে ধাৰণা লাভ কৰা।
- কৃষি কৰ্মত ব্যৱহৃত বিভিন্ন সা-সঁজুলিৰ বিষয়ে অৱগত হোৱা।
- জীৱ-জন্তু পালনৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ বিষয়ে জনা।
- চকাৰ আৱিষ্কাৰে আদিম মানুহৰ জীৱনত কেনেদৰে প্ৰভাৱ পেলাইছিল তাৰ আভাস পোৱা।
- গাঁৱৰ উৎপত্তিৰ বিষয়ে খুলমূল আভাস পোৱা।

বৰিবাব বন্ধৰ দিন বাবে স্কুললৈ যাব নালাগে। সুমনে দেউতাকৰ লগত বজাৰলৈ গ'ল। বজাৰত তেওঁ চাউল-দাইল আদি কৰি বিভিন্ন খাদ্য সামগ্ৰীৰ উপৰি পাচলিৰ বজাৰত নানা ধৰণৰ শাক-পাচলিও দেখিবলৈ পালে। বজাৰত ওলোৱা বিভিন্ন সেউজীয়া শাক-পাচলিবোৰ দেখিবলৈ ভাল লাগে।

এইখিনিতে কালি স্কুলত বাইদেউৱে আদিম মানুহৰ বিষয়ে কোৱা কথাবোৰ সুমনৰ মনত পৰিল। আদিম মানুহে হেনো অতি কষ্ট কৰি খোৱা বস্তু সংগ্ৰহ কৰিব লগা হৈছিল। তেওঁলোকে চিকাৰ কৰি জীৱ-জন্তুৰ মঙহ আৰু হাবিৰ ফল-মূল আদি খাবলৈ গোটাই আনিছিল। তেওঁলোকৰ কষ্টৰ সীমা নাছিল। খোৱা বস্তুবোৰ সহজতে পোৱাৰ নিশ্চয়তাও নাছিল। তাৰ তুলনাত আজি আমি সহজতে খোৱা বস্তুবোৰ হাট-বজাৰ বা দোকানত পাওঁ। খাদ্য সংগ্ৰহ আদিম মানুহৰ সময়ছোৱাতকৈ এতিয়া অতি সহজ হৈ পৰিল।

আজিকালি মানুহে উন্নত সা-সঁজুলিৰ সহায়ত বিভিন্ন খেতি-বাতি কৰে। কিন্তু সকলো শস্য সকলো ঠাইতে উৎপন্ন নহয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, ধান উৎপাদনৰ বাবে যথেষ্ট পানীৰ প্ৰয়োজন। আনহাতে যেন্ত আৰু বাৰ্লি খেতিত অধিক পানী নালাগে। সেই ধৰণে কুঁহিয়াৰ খেতিতো বেছি পানী নালাগে। সেয়েহে কৃষকসকলে মাটিৰ গুণাগুণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি বিভিন্ন ধৰণৰ খেতি কৰে।

আদিম মানুহে প্ৰথমে কেনেকৈ খেতি-বাতি কৰিবলৈ ধৰিছিল এই কথা ভাবি সুমন আচৰিত হয়। কেতিয়াৰ পৰা তেওঁলোকে নিগাজিকৈ বসবাস কৰিবলৈ লৈছিল? সুমনে ভবাৰ দৰে সকলোৰে মনত নিশ্চয় এনে প্ৰশ্ন জাগে। অৰ্থাৎ, মানুহে এদিন খেতি-বাতিৰ কাম কেনেকৈ কৰিবলৈ শিকিলে। সেই বিষয়ে আজি আমি কিছু কথা আলোচনা কৰোঁক।

খেতিৰ আৱিষ্কাৰ :

হাজাৰ হাজাৰ বছৰ ধৰি চিকাৰী আৰু খাদ্য সংগ্ৰহকাৰী মানুহৰ মনলৈ খেতি কৰাৰ কথা অহা নাছিল। সেয়েহে অঘৰী অৱস্থাৰ পৰা কৃষি কৰ্ম কৰি নিগাজিকৈ বসবাস কৰা অৱস্থা পাবলৈ আদিম মানুহক বহু বছৰ লাগিছিল।

আমি আগৰ পাঠৰ পৰা জানিব পাৰিছোঁ যে আদিম মানুহে দল বান্ধি ঘূৰি ফুৰিছিল। এইদৰে ঘূৰি ফুৰোঁতে

তেওঁলোকে কিছুমান কথালৈ লক্ষ্য কৰিছিল, যেনে— কেনেকৈ গুটিৰ পৰা নতুন গছ গজে, ফলমূল দিয়া গছ-গছনিবোৰ ক'ত বেছিকৈ গজে, ইত্যাদি। তেওঁলোকে মন কৰিছিল যে কিছুমান ঠাইত গছবোৰ সোনকালে গজে আৰু কিছুমান ঠাইত গছৰ গজালি ওলোৱাত দেৰি হয়। যিবোৰ ঠাইত গছবোৰ সোনকালে গজে তেনেবোৰ মাটিত তেওঁলোকে নিজে গুটি সিঁচিছিল। গছবোৰ ডাঙৰ হোৱালৈ আৰু জীৱ-জন্তুৰ পৰা ৰক্ষা পাবলৈ তেওঁলোকে একে ঠাইতে কেতিয়াবা বহুদিনলৈ থাকিবলৈ লৈছিল। অৱশ্যে তেতিয়াও তেওঁলোকৰ খেতিৰ ধাৰণা মনলৈ অহা নাছিল। সময় আগবঢ়াৰ লগে লগে জনসংখ্যা বাঢ়ি গ'ল। সেই অনুপাতে হাবি-জংঘলত সহজতে পোৱা শস্যৰ পৰিমাণ ক্ৰমান্বয়ে কমি আহিল। গতিকে মানুহে খোৱা বস্তু কেনেকৈনো সহজতে আৰু বেছিকৈ উৎপাদন কৰিব পাৰি চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে।

নতুন জীৱন যাত্ৰা :

ডাঙৰ ডাঙৰ গছ-গছনি কাটি ন-ভাঙনি মাটিত মানুহে সময়ত খেতি-বাতি কৰিবলৈ লৈছিল। তেনে খেতি-বাতি নিৰাপদে ৰখাৰ বাবে খেতিৰ মাটিৰ কাষতে মানুহে নিগাজিকৈ বসবাস কৰাৰ প্ৰয়োজনে দেখা দিলে। তোমালোকে এটা কথা নিশ্চয় মন কৰিছা যে গুটি গজালি ওলোৱাৰ পৰা গছ-গছনি ডাঙৰ হোৱালৈ কিছু সময় লাগে। খেতি আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে খেতিৰ মাটিত পানীৰ যোগান ধৰাৰ প্ৰয়োজন হৈ পৰিল। বন নিৰোৱা, চৰাই-চিৰিকটি আৰু আন জীৱ-জন্তুৰ পৰা শস্য সুৰক্ষিত কৰি ৰখাৰ সমস্যাই দেখা দিছিল। গতিকে আদিম মানুহ খেতিৰ মাটিৰ কাষত এদিন দীঘলীয়া সময়ৰ বাবে আৱদ্ধ হৈ ৰৈ গৈছিল।

শস্য চপোৱাৰ পিচত সেইবোৰ পৰিষ্কাৰ কৰি কিছুমান খোৱাৰ বাবে আৰু কিছুমান পুনৰ খেতিৰ বীজ হিচাপে সাঁচি থব লাগিছিল। তেওঁলোকে শস্যবোৰ কেনেকৈ সাঁচি ৰাখিব সেই কথা চিন্তা কৰিয়েই ডাঙৰ ডাঙৰ মাটিৰ পাত্ৰ বনাইছিল। শস্য ৰখাৰ বাবে ঘাঁহ-বনেৰে খৰাহি বনাইছিল বা কেতিয়াবা মাটিতেই গাঁত খান্দি পুতি ৰাখিছিল। এনেধৰণে নিগাজিকৈ খেতিত লাগি আদিম মানুহ এদিন কৃষক হৈ পৰিল। এইখিনিতে মনত ৰাখিবলগীয়া কথা হ'ল যে পৃথিৱীৰ সকলো ঠাইতে একে সময়তে এনেকুৱা পৰিৱৰ্তন হোৱা নাছিল। পৰিস্থিতি ভেদে আৰু ভৌগোলিক তাৰতম্য অনুযায়ী মানুহৰ জীৱন যাত্ৰাৰ প্ৰণালীৰ পৰিৱৰ্তন হ'বলৈ ধৰিলে।

দলত আলোচনা কৰা :

অধিক শস্য পাবলৈ হ'লে মাটিত গুটি সিঁচাৰ পৰা শস্য চপোৱালৈকে এজন কৃষকে কি কি কাম কৰিব লাগে?

খেতি কৰা সঁজুলি :

আগৰ পাঠত চিকাৰী আৰু খাদ্য সংগ্ৰহকাৰী মানুহে প্ৰথমে কেনে ধৰণৰ শিলৰ অস্ত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল সেই কথা জানি আহিছা।

খেতি কৰিবলৈ প্ৰথমে তেওঁলোকে শিলেৰে নিৰ্মিত কুঠাৰৰ দৰে অস্ত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। ইয়াৰ সহায়ত মাটি খান্দি কোমল কৰি গুটি সিঁচিছিল। খেতিৰ সঁজুলিবোৰ উন্নত নাছিল বাবে খেতি কৰাটো বৰ কষ্টকৰ আছিল আৰু কম ঠাইতহে খেতি কৰিব পাৰিছিল। সেয়েহে আগতকৈ বেছি চোকা আৰু উন্নত মানৰ সঁজুলিৰ আৱশ্যক হোৱাত তেওঁলোকে শিলৰ অস্ত্ৰবোৰ শিলতেই ঘাঁহি মিহি, চক্চকীয়া আৰু জোঙা কৰি লৈছিল। তদুপৰি জীৱ জন্তুৰ হাঁড়, দাঁত আৰু কাঠৰ বিভিন্ন আহিলা খেতিৰ উপযোগীকৈ



চিত্ৰ-১ : শিলৰ সা-সঁজুলি

তৈয়াৰ কৰি লৈছিল। শস্য ভাঙিবলৈ তেওঁলোকে শিলৰ পটা, পটাগুটি তৈয়াৰ কৰি লৈছিল। চিত্ৰ-‘১’ৰ পৰা আদিম মানুহে ব্যৱহাৰ কৰা খেতিৰ সঁজুলিবোৰৰ বিষয়ে কিছু ধাৰণা কৰিব পাৰি।

আমাৰ অসমৰ উত্তৰ কাছাৰ জিলাৰ দাওজালি হাডিং নামৰ ঠাইতো বহুতো মিহি কোৰ আকৃতিৰ শিল আৰু শস্য গুড়ি কৰা পটা আৰু মাটিৰ পাত্ৰৰ টুকুৰা পোৱা গৈছে। ইয়াৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে সেই অঞ্চলতো এটা সময়ত আদিম মানুহে সম্ভৱতঃ শস্য উৎপাদন কৰি খাদ্য যোগাৰ আৰু প্ৰস্তুত কৰিছিল। ইয়াৰ উপৰি কাশ্মীৰ উপত্যকা, দাক্ষিণাত্যৰ কৃষ্ণা আৰু গোদাবৰী উপত্যকা, বিহাৰৰ চীৰাণ্ড আৰু উত্তৰ প্ৰদেশৰ বৈলান উপত্যকাতো আদিম মানুহে ব্যৱহাৰ কৰা সঁজুলি পোৱা গৈছে।

দলত আলোচনা কৰি উত্তৰ দিয়া—

- (ক) খাদ্য শস্য কিয় সাঁচি ৰাখিব লগা হয়?
- (খ) আদিম মানুহে কেনেকৈ খাদ্য শস্য সাঁচি ৰাখিছিল?
- (গ) আদিম মানুহৰ উৎপাদিত শস্যৰ কিছু অংশ নষ্টও হৈছিল। কিয় হৈছিল?
- (ঘ) বৰ্তমান সময়ত মানুহে খাদ্য শস্য কেনেকৈ সাঁচি ৰাখে?

পশুপালন :

বহু মানুহৰ ঘৰত পোহনীয়া জীৱ-জন্তু আছে। আচৰিত কথা যে এই জীৱ-জন্তুবোৰৰ লগত মানুহৰ সম্পৰ্ক আদিম যুগৰ পৰাই আছে। আদিম মানুহে বনৰীয়া জীৱ-জন্তু চিকাৰ কৰি তাৰ মণ্ডহ খাইছিল। পিচলৈ কেতিয়াবা চিকাৰলৈ গৈ জীৱ-জন্তুৰ পোৱালি পালে তাক বধ নকৰি লগত লৈ আহিছিল। নতুবা তেওঁলোকৰ বাসস্থানৰ ওচৰতে খাদ্য দি তুলনামূলকভাৱে শান্ত প্ৰকৃতিৰ জন্তুবোৰক প্ৰলোভিত কৰি কৌশলেৰে ধৰি ৰাখিছিল। হয়তো চিকাৰ নাপালে সেইবোৰকে খাদ্য হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। কুকুৰেই হয়তো মানুহৰ প্ৰথম পোহনীয়া জন্তু আছিল। ঘৰ পহৰা দিয়া, চিকাৰত সহায় কৰা আদি কামবোৰ কুকুৰেই কৰিছিল। এনেদৰেই সময়ত তেওঁলোকে গৰু, ছাগলী, ভেড়া, গাহৰি আদি পুহিবলৈ লৈছিল। পিচলৈ এই জন্তুবোৰৰ পোৱালি হৈ সংখ্যা বৃদ্ধি হয়। এই পোহনীয়া জন্তুবোৰে দলপাতি চৰিছিল। সেইবোৰক গৰাকীয়ে লালন-পালন কৰি সুৰক্ষিত কৰি ৰাখিছিল বাবে আদিম মানুহ পৰৱৰ্তী সময়ত পশুপালক হৈ পৰিছিল। এই জীৱ-জন্তুবোৰৰ পৰা মণ্ডহ, গাখীৰ আদি খাদ্য পোৱাৰ উপৰি কিছুমান জন্তুক কৃষি আৰু যাতায়াতৰ কামতো ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

জানি থওঁ আহা :

জন্তুবোৰৰ স্বাভাৱিকতেই বংশ বৃদ্ধি হয়। যত্ন কৰি প্ৰতিপাল কৰিলে ই আমাক অন্যতম প্ৰধান খাদ্য হিচাপে গাখীৰ দিয়ে আৰু প্ৰয়োজনত মাংস হিচাপে ব্যৱহৃত হয়। আন অৰ্থত পোহনীয়া জন্তুবোৰ হ'ল মানুহৰ 'সাঁচতীয়া খাদ্য'।

খাদ্য শস্যৰ উৎপাদন আৰু জীৱ-জন্তুক ঘৰুৱাভাৱে প্ৰতিপালন কৰাটো পৃথিৱীৰ বহু ঠাইত ক্ৰমান্বয়ে হোৱা প্ৰক্ৰিয়া। অনুমান কৰা হয় যে আজিৰ পৰা প্ৰায় বাৰ হাজাৰ (১২,০০০)মান বছৰৰ আগতেই এই প্ৰক্ৰিয়া আৰম্ভ হৈছিল। যেন্ত আৰু বাৰ্লিয়েই ঘৰুৱাভাৱে উৎপাদন কৰা সকলোতকৈ পুৰণি খাদ্য শস্য আছিল। জীৱ-জন্তুৰ ভিতৰত খাদ্য হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা ভেড়া আৰু ছাগলীকেই প্ৰথম প্ৰতিপাল কৰা হৈছিল।

যুক্তি দাঙি ধৰা—

আদিম মানুহে যাতায়াত আৰু বয়-বস্তু কঢ়িয়াবৰ বাবে জীৱ-জন্তু ব্যৱহাৰ কৰিছিল। বৰ্তমান যুগতো একে কাৰণত জীৱ-জন্তু ব্যৱহাৰ কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আছে বুলি ভাবানে?

চকাৰ আৱিষ্কাৰ :

জুই আৰু কৃষি কৰ্মৰ আৱিষ্কাৰৰ পাচত আদিম মানুহৰ আন এটি উল্লেখযোগ্য আৱিষ্কাৰ হ'ল 'চকা'। আদিম মানুহে চকা কেনেকৈ আৱিষ্কাৰ কৰিছিল তাৰ বিষয়ে স্পষ্টকৈ ধাৰণা কৰিব নোৱাৰি। হয়তো গছৰ ঘূৰণীয়া আকৃতিৰ টুকুৰা কেতিয়াবা মাটিৰ ওপৰেদি বাগৰি যোৱা দেখিয়েই তাৰ পৰা



চকাৰ প্ৰয়োজন আৰু ব্যৱহাৰৰ কথা আদিম মানুহৰ মনলৈ আহিছিল।

যিয়েই নহওক চকাৰ প্ৰচলনে কিন্তু আদিম মানুহৰ জীৱন ধাৰণা প্ৰণালীক বহুতো আগুৱাই নিলে। উদাহৰণ স্বৰূপে আগতে মানুহে খোজ কাঢ়ি বা জন্তুৰ পিঠিত উঠি এঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ গৈছিল। কিন্তু চকা লগাই তৈয়াৰ কৰা গাড়ী, জন্তুৰ দ্বাৰা টনোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰাত একাধিক



চিত্ৰ-২ : চকাৰ আৱিষ্কাৰ

মানুহ একেটা সময়ত দূৰ দূৰণিৰ ঠাইবোৰলৈ যাব পৰা হ'ল। তদুপৰি খেতিৰ ফচল আৰু বিভিন্ন গধুৰ বোজা কঢ়িয়াব পৰা হ'ল। আগতে মানুহে বন্ধা-বঢ়া আৰু খাদ্য মজুত ৰাখিবলৈ হাতেৰে মাটিৰ পাত্ৰ বনাই জুইত পুৰি লৈছিল। সময়ত মাটিৰ পাত্ৰ বনোৱাৰ ক্ষেত্ৰটো চকাৰ ব্যৱহাৰ হ'ব ধৰিলে।

দলত আলোচনা কৰি লিখা :

জুই আৰু চকাৰ আৱিষ্কাৰৰ ফলত মানুহৰ জীৱন ধাৰণাৰ মানশৈলীৰ কেনেকুৱা পৰিৱৰ্তন হ'ল?

গাঁৱৰ উৎপত্তি :

তোমালোকৰ প্ৰায়ভাগৰ হয়তো গাঁও সম্পৰ্কে কিছু ধাৰণা আছে। গাঁৱৰ মানুহৰ ঘৰে ঘৰে অলপকৈ হ'লেও খেতি-বাতি থাকে। তেওঁলোকে একেখন সমাজতে পৰস্পৰৰ সহায়-সহযোগী হিচাপে বাস কৰে।

কৃষি কাৰ্য আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে আদিম মানুহৰ ইমান বছৰে ঠাই সলনি কৰি ঘূৰি ফুৰা আগৰ অভ্যাস



চিত্ৰ-৩ : প্ৰাচীন যুগৰ গাঁও

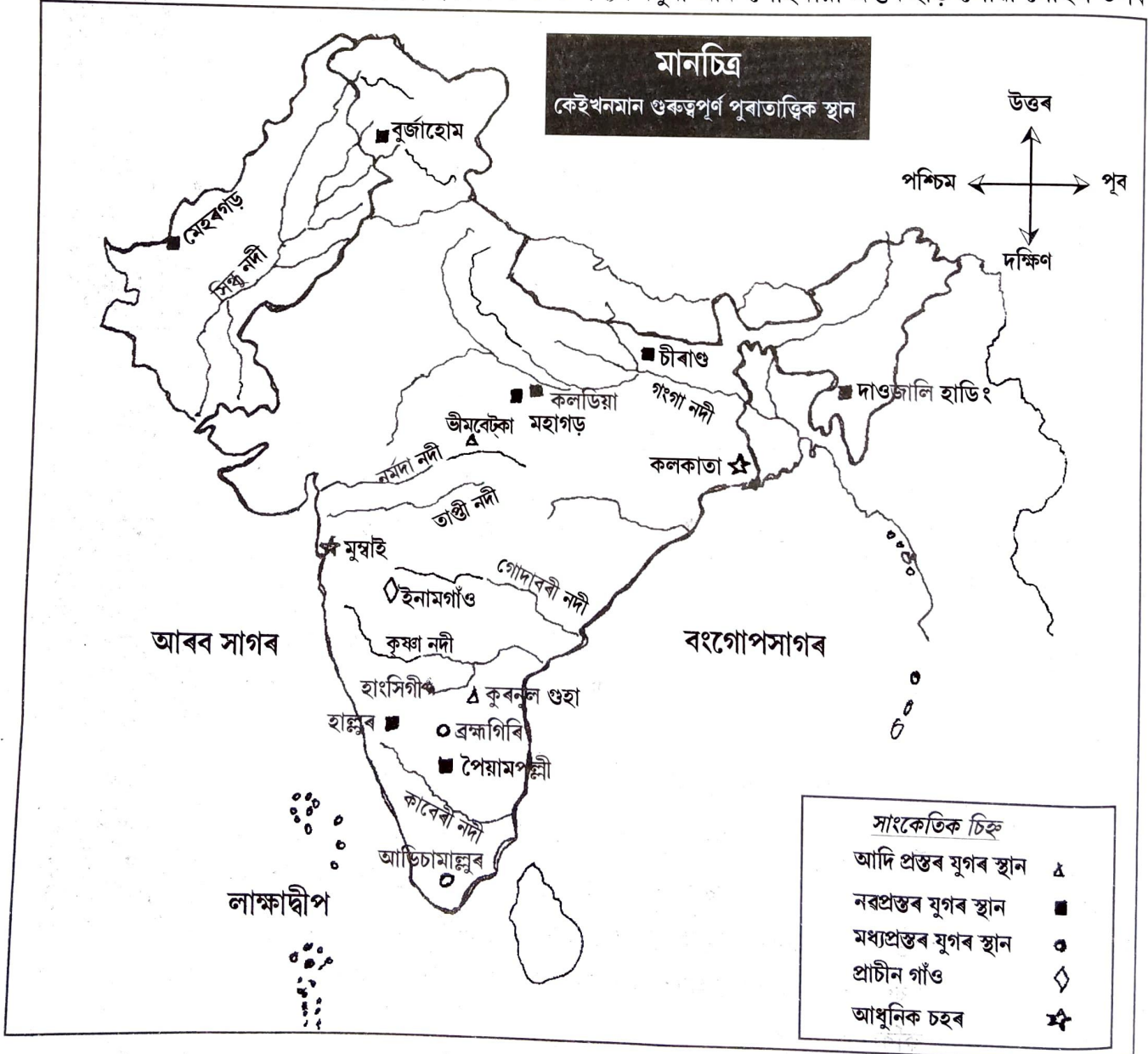
নাইকিয়া হ'ল। খেতি কৰিবলৈ তেওঁলোকে একে ঠাইতে স্থায়ীভাৱে বসবাস কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। দলবদ্ধভাৱে বসবাস কৰাৰ ফলত মানুহৰ নিৰাপত্তা আৰু সহায়-সহযোগিতা নিশ্চিত হ'ল। এইদৰেই কিছুমান পৰিয়াল দলবদ্ধভাৱে থাকি একোখন গাঁৱৰ সৃষ্টি কৰিছিল। সাধাৰণতে তেওঁলোকে নদী বা হ্ৰদৰ পাৰতহে বসতি আৰম্ভ কৰিছিল। কাৰণ মানুহ, জীৱ-জন্তু আৰু শস্য সকলোৰে বাবে পানী অপৰিহাৰ্য। বৰ্তমানলৈকে আৱিষ্কাৰ হোৱা পৃথিৱীৰ প্ৰাচীন সভ্যতা সমূহো নদীৰ পাৰতে গঢ়ি উঠিছিল।

জানি থওঁ আহা—

এসময়ত গাঁৱৰ অন্যতম বৈশিষ্ট্য আছিল যে গাঁৱৰ প্ৰায় সকলো মানুহে খাদ্য শস্য উৎপাদনত জড়িত হৈ আছিল।

প্ৰথম কৃষক আৰু পশুপালকৰ অনুসন্ধান :

অতি প্ৰাচীন কালৰ কৃষক আৰু পশুপালকসকল ক'ত ক'ত বাস কৰিছিল সেই বিষয়ে জানিবলৈ আমাৰ নিশ্চয় মন যায়। তলৰ মানচিত্ৰখন চালে দেখিবা যে, ভাৰত উপমহাদেশৰ প্ৰায়বোৰ ঠাইতেই আদিম মানুহৰ বসতিৰ প্ৰমাণ পোৱা গৈছে। এইবোৰৰ ভিতৰত উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰত আৰু দক্ষিণ ভাৰত বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। খনন কাৰ্যতপোৱা গছ-গছনি আৰু জন্তুৰ হাড়ৰ পৰা এই ঠাইবোৰ চিনাক্ত কৰা হৈছে। ইয়াৰ পৰা এইটোও জনা গৈছে যে উপমহাদেশ খনৰ বিভিন্ন স্থানত বহু ধৰণৰ শস্যও উৎপন্ন হৈছিল। ক'ত ক'ত শস্যৰ নমুনা আৰু পোহনীয়া জন্তুৰ হাড় পোৱা গৈছিল তলৰ



তালিকাখনত চাই লোৱা।

তালিকা

শস্য আৰু জীৱ-জন্তুৰ হাড়	স্থান
ঘেঁহু, বাৰ্লি, ভেড়া, ছাগলী, গৰু	মেহৰগড় (বৰ্তমান পাকিস্তানত)
চাউল, জীৱ-জন্তুৰ হাড়ৰ টুকুৰা	কলডিয়া (বৰ্তমান উত্তৰ প্ৰদেশত)
চাউল, গৰু, মাটিৰ উপৰিভাগত জন্তুৰ ঠেঙৰ খুৰাৰ চাপ	মহাগড় (বৰ্তমান উত্তৰ প্ৰদেশত)
ঘেঁহু আৰু মচুৰ মাহ	গুফ্ৰাল (বৰ্তমান কাশ্মীৰ প্ৰদেশত)
ঘেঁহু, মচুৰ মাহ, কুকুৰ, গৰু, ভেড়া, ছাগলী, ম'হ	বুৰ্জাহোম (বৰ্তমান কাশ্মীৰ প্ৰদেশত)
ঘেঁহু, বুট, বাৰ্লি, ম'হ, ষাঁড়গৰু	চীৰাণ্ড (বৰ্তমান বিহাৰ প্ৰদেশত)
ঘেঁহু, গৰু, ভেড়া, ছাগলী, গাহৰি	হাল্লুৰ (বৰ্তমান অন্ধ্ৰপ্ৰদেশত)
মাহ, ঘেঁহু, গৰু, ভেড়া, গাহৰি	পৈয়ামপল্লী (বৰ্তমান অন্ধ্ৰপ্ৰদেশত)

এতিয়া আমি কৃষক-পশুপালক মানুহে বসবাসৰ বাবে কি ধৰণৰ ঘৰ নিৰ্মাণ কৰি কেনেদৰে জীৱন নিৰ্বাহ কৰিছিল সেই বিষয়ে কিছু কথা জানি লওঁ আহা। প্ৰত্নতাত্ত্বিকসকলে কিছুমান অঞ্চলত ঘৰৰ অৱস্থিতিৰ বিষয়ে জানিব পাৰিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে বুৰ্জাহোমত (বৰ্তমান কাশ্মীৰত) মানুহে মাটিৰ তললৈ খান্দি ঘৰ সাজিছিল আৰু তাত সোমাবলৈ খটখটী সাজিছিল। কিছুমান ঘৰত আকৌ ভিতৰ আৰু বাহিৰ দুই ঠাইত ৰান্ধনিশাল আছিল। হয়তো বতৰ অনুসৰি এই ৰান্ধনিশালবোৰ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

কিছুমান স্থানত উন্নত, মিহি আৰু চোকা ধাৰ থকা বিভিন্ন শিলৰ সঁজুলি, শস্য গুড়ি কৰা পটা, পটাগুটি আদি পোৱা গৈছে। বহুতো স্থানত কিছুমান উকা আৰু কিছুমান কাৰুকাৰ্য খচিত মাটিৰ পাত্ৰও পোৱা গৈছে। এইবোৰ শস্য ৰাখিবলৈ আৰু ৰন্ধা-বঢ়া আদি কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ হৈছিল। ধান, ঘেঁহু আৰু মচুৰ দাইল খাদ্যৰ প্ৰধান সামগ্ৰী আছিল। কপাহ আৰু আন আন সামগ্ৰীৰে কাপোৰ আদিও বই লৈছিল।

পৃথিৱীৰ সকলো ঠাইৰে মানুহৰ জীৱন-যাত্ৰাৰ প্ৰণালী হঠাতে পৰিৱৰ্তন হোৱা নাছিল। সাম্প্ৰতিক কালত বিশেষজ্ঞসকলে এক বিজ্ঞানসন্মত প্ৰণালীৰে অতীতৰ কথাবোৰ অধ্যয়ন কৰি আমাক কিছুমান নিৰ্ভৰযোগ্য তথ্য দিছে। পৃথিৱীত এতিয়াও এনে কিছুমান ঠাই আছে য'ত মানুহে চিকাৰী আৰু খাদ্য সংগ্ৰহকাৰী জীৱ হিচাপে দিন কটাই আছে। কিছুমানে বহু বছৰ জুৰি লাহে লাহেহে কৃষক-পশুপালকৰ বৃত্তি লৈছিল। আন কিছুমানে আকৌ বতৰ অনুসৰি দুয়োটা কৰ্মই কৰিবলৈ লৈছিল।

মনত ৰাখিবলগীয়া কথা—

- ⇒ গছৰ গুটি জীপাল মাটিত পৰি গজালি ওলোৱা লক্ষ্য কৰিয়েই হয়তো আদিম মানুহে প্ৰথমে খেতি কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে।
- ⇒ আদিম মানুহে কৃষি কৰ্মৰ উপযোগীকৈ শিল, জন্তুৰ হাড়, দাঁতৰ মাড়ি আৰু কাঠৰ বিভিন্ন উন্নত আৰু চোকা অস্ত্ৰ তৈয়াৰ কৰি লৈছিল।
- ⇒ আদিম মানুহে খাদ্য, কৃষি কাৰ্য আৰু যাতায়াত আদিত ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ জন্তু পুহিছিল।
- ⇒ চকাৰ আৱিষ্কাৰে আদিম মানুহৰ জীৱন ধাৰণ প্ৰণালীৰ ব্যাপক পৰিৱৰ্তন সাধিলে।
- ⇒ খেতি আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে আদিম মানুহে স্থায়ীভাৱে বসবাস কৰিবলৈ লৈছিল।
- ⇒ স্থায়ীভাৱে বসবাস কৰা কিছুমান পৰিয়াল একেলগে থাকি গাঁৱৰ সৃষ্টি কৰিছিল।

অনুশীলনী :

(১) উত্তৰ লিখা—

- (ক) সুমনৰ স্কুলৰ বাইদেৱে আগদিনাখন কিহৰ বিষয়ে বুজাইছিল?
- (খ) আদিম মানুহে হাবিত পোৱা ফলমূলৰ গছবোৰৰ বিষয়ে কি লক্ষ্য কৰিছিল?
- (গ) খেতি কৰাৰ বাবে আদিম মানুহে কিহেৰে সঁজুলি তৈয়াৰ কৰিছিল?
- (ঘ) আদিম মানুহে কি কি কাৰণে জীৱ-জন্তু পুহিছিল?
- (ঙ) চকাৰ ব্যৱহাৰে আদিম মানুহক কি কি কামত সহায় কৰিছিল?
- (চ) গাঁৱত দলবদ্ধভাৱে বসবাস কৰাৰ পৰা আদিম মানুহৰ কি কি সুবিধা হৈছিল?
- (ছ) আদিম মানুহে কি কি কাৰণত মাটিৰ পাত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল?

২) মানচিত্ৰ পৰ্যবেক্ষণ কৰি উত্তৰ দিয়া—

দাওজালি হাডিং কোন জিলাত? তোমাৰ জিলাখনৰ পৰা ই কোন দিশত অৱস্থিত?

৩) প্ৰকল্প প্ৰস্তুত কৰা—

তোমাৰ অঞ্চলত চকা কি কি কামত ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

৪) ভাৰতৰ এখন মানচিত্ৰ আঁকি তলৰ ঠাইবোৰ যথাস্থানত বহুৱা—

(ক) বুৰ্জাহোম, (খ) মহাগড়, (গ) চীৰাণ্ড, (ঘ) ভীমবেটকা, (ঙ) পৈয়ামপল্লী।
